

של תמורה... ויש שנחלקו בהן אביי ורבא ב'נא ומבושל'... והלכה בהן כמי שאומרים אין לוקין. ומסתברא לי משום דשינה (אולי: דשייכא) פלוגתייהו בפלוגתא דתנאי בפרק קמא דכריתות... (מתוך שו"ת הרשב"א ח"א קמא. ע"ש. וע"ע באריכות בתוס' ר"ד כאן; דברי אמת (בתחילת קונטרס שישי - בענין לאוין); באר שבע וערוך לגר ושפת אמת כריתות ד).

שיכול אין לי אלא שבישלו משחשיכה, בשלו מבעוד יום מנין, תלמוד לומר...' המהרש"א הקשה על פרש"י, מה סברה לחלק בדבר הלא סוף סוף אוכל מבושל בלילה? ויש לומר שהיה עולה על הדעת שהאיסור צריך לחול בשעת הבישול, וכיון שכן, מבעוד יום שעדיין אין לו דין קרבן פסח לענין אכילה, לא חל עליו האיסור. ולמדנו מריבוי הכתוב שהאיסור חל בערב ולכן אין הפרש מתי נעשה הבישול (עפ"י קובץ ענינים). ומהרש"א כתב לפרש 'לולי פרש"י' שהכוונה כאן על בישול ו א כ י ל ה מבעוד יום, וחולק רבי על התנא דלעיל וסובר שאף כשאכל מבעוד יום מבושל - עובר. והביא שמפורש כן במכילתא [ומובן לפי זה מדוע השמיט הרמב"ם דברי רבי. הגרשו"א].

זאכלו את הבשר בלילה הזה - בלילה אין ביום לא, האי לאו הבא מכלל עשה הוא. ואין שייך לומר כן במצה, שיהא איסור 'לאו הבא מכלל עשה' לאכלה מבעוד יום - כי שונה קרבן שיש בו איסור אכילה שהרי הוא צורך לגבוה, ומאחר ששמענו שמדיני הקרבן להאכל בלילה, שוב יכולים לתמוד איסור אכילה מבעוד יום, אבל במצה אין שייך לתמוד איסור אכילה מבעוד יום, ולא השמיענו הכתוב אלא זמן מצוותה (קובץ ענינים).

דף מב

וצריכה שני כלים, אחד שמקטפת בו ואחד שמצננת בו את ידיה. אפשר שלא חייבו חכמים שתצנן את ידיה אלא לומר שאם מקטפת במים לא תקטף באותם מים שמצננת בהם את ידיה אלא תקטף במים אחרים. אבל אם אינה מקטפת, לא הצריכה לדקדק אם ידיה חמות או צוננות, שאין חשש חימוץ בכך. וכן נהגו (ר"ז).

דרשה רב מתנה בפפוניא. למחר אייתו כולי עלמא חצבייהו ואתו לגביה... מעשה זה הובא בגמרא כדי לתמוד שבפני עם הארץ צריכים לפרש הדברים ולא לומר בלשון סתומה שעלולים לטעות בה. ובבית יוסף (תנה) פירש שהדרשה הזו היתה בתוך הפסח, ומשמיענו שבמקום שלא אפשר כגון כאן שלא הכינו מים מאתמול, לשים אף במים שלא לנו, שהרי לא מצינו שאסר להם ללוש (עפ"י שפת אמת) רמזים נוספים במעשה זה ובענין 'מים שלנו' - ע' בספרים עבודת ישראל ותפארת שמואל, לשבת הגדול. עוד בהשתלשלות מנהג מים שלנו - ע' בספר מנהגי ישראל ח"ב עמ' סח.

יש אומרים שדין 'מים שלנו' אמור רק בכזית מצה של מצוה. ודחו זאת, שהרי הטעם הוא משום חשש חמץ, מה לי כזית ראשון מה לי כזית שני (ערא"ש). ובטעם דעה ראשונה צריך לומר שזהו דין האמור בשימור המצה שצריך לעשותה בצורה שהיא שמורה מהחמצה, אך גם בלא קיום דין זה אין לחוש לחימוץ הלכך מותר בכזית שני.

ויש לרזן בשאר דינים שצריכים 'מצה', האם צריך מים שלנו אם לאו (משיעורי הגרשו"א. ונראה לכאורה כוונתו ללישת מנחת מאפה תנור או לחם הפנים הנעשית בחוץ (עתוס' מנחות נה. ד"ה כל; ל"ה), אבל שאר מנחות הלא הן גילשות בפורים ודאי אינן נעשות במים שלנו).
ע"ע בספר אמת ליעקב.

'אמר רב יהודה: אשה לא תלוש אלא... דרש רבא: אשה לא תלוש בחמה... עברה ולשה'. וכן במשנה להלן (מת:): שנינו 'שלש נשים לשות כאחת'. אפשר כיון שמלאכת הלישה נמסרה לנשים בטבע, יתכן ויש כאן הנהגת זריזות שהמצה תעשה על ידיהן כי היא אומנותן. 'זכורני כי גם הלישה גם העריכה של המצות היו נעשות ע"י נשים, ורק האפיה היו האנשים עסוקין בה' (מתוך אמת ליעקב לגר"י קמינצקי).
ע"ד הסוד ע' בספר בני יששכר ניסן ה,ז.

'עברה ולשה מהו... רב אשי אמר: אסור'. נחלקו ראשונים ז"ל האם טעם האיסור הוא משום קנס, ולפי זה אין לאסור אלא בשעברה במזיד ולא בשוגג [כמו שדייקו כמה מהראשונים מלשון 'עברה ולשה'. עתוס' שבת לח.], או עכ"פ במי שאינו מצווה בדבר (ערש"י), או שמא אסור משום חשש חימוץ ואין חילוק בין מזיד לשוגג.

כמו כן נחלקו האם המחלוקת מוסבת על לישה בחמין (כמשמעות דברי רש"י), או גם על לישה במים שלא לנו. ויש אומרים גם בעבר ולש בחמה.

והכרעת הפוסקים (עפ"י משנה ברורה תנה, ג) היא שאם לש בחמין או בפורים בשוגג, בשעת הדחק יש לסמוך על המתירים באכילה. ודוקא בשלא השהה את הבצק ללא עסק, אבל השהה יש אוסרים אפילו שהה פחות משיעור מיל.

ונראה שאם לא הכסיפו פניה יש לתלות שלא עבר שיעור שהייה האוסרת, ותלוי לפי ראות עיני המורה (עפ"י חזו"א קכא, יב קכב, יט).

לש במים שלא לנו; הכרעת הפוסקים שבמזיד אסור. ובשוגג, השלחן-ערוך הכריע שבשעת הדחק יש לסמוך על המתירים. והרמ"א כתב שאפילו בלא דחק יש להתיר בדיעבד. ואולם ללילה ראשונה ישתדל להשיג מצות אחרות (כן כתב החק-יעקב ועוד).

עבר ולש בחמה; בשלחן ערוך (תנט, ה) פסק להתיר בדיעבד, אפילו הזיד בדבר (אחרונים). ואולם אם שהתה העיסה בחמה כל כך עד שנתחממה – נקטו האחרונים לאסור. ומסתבר שבאופן זה אסור אף בשוגג. והוא הדין כשלש סמוך לתנור (עפ"י משנה ברורה שם. וע"ע בשו"ת רב פעלים ח"ג או"ה לג).

*

ורודף שלום... ועוד יתבאר דבר זה, מה שאמר אצל השלום בכל מקום 'רדיפה' דוקא, והוא דבר מופלג מה שנקרא ה' שלום ואסור לומר שלום בבית המרחץ, שמזה תראה כי ה' שלום הוא ענין קדוש על הכל, ולכך הוא דבר שאינו מצד העולם הזה. ולפי מדריגה זאת צריך שיהיה נעשה ברדיפה ולא יהיה נעשה בשהיה ועכוב זמן, כי כן כל הדברים לפי עלוי מדרגתם אין ראוי שיהיו נעשים בזמן, כמו שאמרו (במכלתא בא) ושמתם את המצות – אם באה מצוה לידך אל תחמיצנה, אל תקרא המצות אלא 'המצוות', כי המצוות הם דברים אלקיים ולכך לא יהיו נעשים בשהיה ובעיכוב זמן.

ומה שאסור להחמיץ את המצה ואסור להחמיץ את המצוה – הכל טעם אחד, כי ישראל יצאו ממצרים מכח המדרגה העליונה האלקית שאין בה שהיית זמן כלל, וכמו שהארכנו בזה במקומו. וזה טעם שאסור להחמיץ המצה, כי יש שם חימוץ על המצוה כמו על המצה, כי המצה היא אלקית ואין ראוי לה הזמן ששייך אל הדברים שהם בעולם הזה שהוא עולם הגשמי...'.
(מתוך 'דרך חיים' למהר"ל, אבות א עמ' מז)

פרק שלישי

ואלו עוברין בפסח. רש"י מפרש: **עוברים עליהם בבל יראה ובבל ימצא** [והטעם, שמקישים שאור דראיה לשאור דאכילה אף בחמץ כזה שאין בו חיוב כרת. ע' מאירי ומהר"ם חלאה. וי"א אפילו אינו לוקה על אכילתו אלא שאסור מהתורה, אעפ"כ עובר בבי"ע (ע' מאירי). ויש מהאחרונים שצדדו אפילו אם מהתורה אין איסור באכילתו, היינו משום שהוא שלא כדרך אכילה, אבל בבל יראה עובר. ע' פנ"י ומנח"ב מד, ב]. וכן פסק הרמב"ם (חמץ ד, ח), שכותח הבבלי ושכר המדי וכיוצא בהם דברים הנאכלים, עוברים עליהם משום בל יראה ובל ימצא [אלא שנחלקו המפרשים בדעתו האם זה דוקא בתערובת שיש בה כזית חמץ בכדי אכילת פרס שאז חייבים על אכילתו, או אפילו בפחות מזה, הואיל וסוף סוף יש כאן כזית חמץ בתערובת, עוברים עליה בבי"ע. ע' מ"מ וס"מ ובפוסקים או"ח ר"ס תמב. ודוקא בממשות חמץ ולא בטעם גרידא – ע' ח"י ר"ס תמב וש"ע הגר"ז בקו"א ו]. ורז"ה ור"ן ועוד ראשונים מפרשים: **עוברין – מן העולם**, שחייבים בביעור מדרבנן [שהרי לא אמרו 'עוברין עליהן' אלא 'עוברין בפסח' – הם עצמם].

ורבנו תם מפרש: **עוברים מעל השלחן**, כלומר אסורים באכילה, אבל איסור 'בל יראה' אין בהם. לפי פירוש זה אין מפורש אם צריך לבערם מן הבית – כי אם הטעם שהצריכו חכמים לבער החמץ מן העולם הוא משום חשש אכילה, גם כאן קיים חשש זה [הגם שאין כרת באכילתו, אבל מוזהר עליו מהתורה]. אך אם הטעם הוא משום חומר 'בל יראה ובל ימצא' שהחמירה תורה בחמץ, הלא כאן השהייתו מותרת מהתורה (ע' ברא"ש שצידד בזה). ודעת ר"י (בתוס' בתהילת המסכת) ועוד ראשונים שצריך לבערו כי לא חילקו חכמים. ומאידך מלשון המרדכי כאן משמע שלרבנו תם מותר להשהותו. וכן משמע מפשטות דברי התוס' (כא: ד"ה רבי יהודה) **בשם רבנו תם**. (וכן כתב השער המלך לדעתם, אבל החזו"א (קטז, י) פרש דבריהם באופן אחר). א. לפי הפירוש השני בפשט 'עוברין' – מתבערים, אין מבואר במשנה אם מדובר באיסור תורה או מדרבנן, יש אומרים מדרבנן כנ"ל (ר"ן ועוד). ויש סוברים מדאורייתא (ק"נ ומהרש"א בדעת ריב"א). ויש גם מקום לחלק בין המינים המוזכרים במשנה; תערובת חמץ גמור אסור להשהותה מהתורה, ואילו חמץ נוקשה – ביעורו מדרבנן. וכן דעת מהר"ם חלאה ועוד.

ב. יש שכתבו נפקותא בשאלה זו, לענין חמץ שעבר עליו הפסח; שלא קנסו חכמים אלא כשעבר עליו ב'בל יראה' בפסח אבל אם ביעורו בפסח אינו אלא מדרבנן – מותר בהנאה לאחר הפסח (עפ"י הר"ן). אך יש אומרים שגם לדעת רבנו תם קנסוהו חכמים לאחר הפסח (ע' טור תמב).

ולדינא הכריע בחזון איש (קטז, י) שחמץ דגן גמור על ידי תערובת אסור לאחר הפסח, ואילו חמץ נוקשה שעבר עליו הפסח מותר. ומשמע שמתיר אף באכילה, וכדעת המגן-אברהם (ר"ס תמב וסו"י תמו). ואולם המשנה-ברורה (שם) הביא בשם 'רוב האחרונים' שאין להתיר באכילה אלא בהנאה.

ג. נפקותא נוספת – לענין איסור אכילה בערב הפסח לאותם המנויים במשנתנו; לפי רבנו תם שאינו מוזהר עליהם ב'בל יראה', והוא הדין לענין מצות 'תשביתו', אפשר שאין בהם איסור אכילה אלא בפסח, כי איסור אכילה בי"ד נובע ממה שאמרה תורה

'תשבתו'. אך אפשר שגם לפי רש"י לא נתרבה איסור לתערובת חמץ וחמץ נוקשה אלא בפסח עצמו. וכן משמע בתוס' בתחילת המסכת. ע' בצל"ח ובנוב"י קמא כא; מנחת חינוך ט,ב; תוס' רעק"א על המשניות.
 ד. לפירוש רבנו תם 'עוברין' – מן השלחן, יש מצדדים לדקדק שרק באכילה אסורים אבל לא בהנאה. ע' בפני יהושע שהאריך. וע"ע בצל"ח ובנוב"י ת"א ח ע.

'כותח הבבלי ושכר המדי וחומץ האדומי וזיתום המצרי... הרי אלו באזהרה ואין בהן משום כרת'.
 מבואר בגמרא שמאכלים אלו יש בהם חמץ גמור אלא שהוא נימוח (עפרש"י) בתערובת ואינו בעין. ולא נתרבה לחיוב כרת אלא לאזהרה.

ולפירוש רבנו תם הנזכר, אין בהם משום 'בל יראה' – שלא נתרבה אלא לאכילה. ודעת הרמב"ם (חמץ ד,ח) שתערובת חמץ, אעפ"י שאינה בחיוב כרת עוברים עליה בבל יראה [ונחלקו המפרשים אם גם בתערובת שאין בה כזית חמץ בכדי אכילת פרס חייבים עליה, כנ"ל]. וכן פסק בשלחן ערוך (תמב,א).

יוזמן של צבעים ועמילן של טבחים וקולן של סופרים'. כל אלו אינם חמץ דגן גמור אלא חמץ נוקשה
 [– שחימוצו אינו גמור וראוי], ובעין (עפ"י רש"י להלן מג. ד"ה כותח, ושאר ראשונים).

בחמץ נוקשה פסק בשלחן ערוך (ע' סו"י תמו) שאין עוברים עליו בבל יראה, שלא כבחמץ דגן גמור על ידי תערובת. ומותר לאחר הפסח בהנאה.

ר"א אומר: אף תכשיטי נשים'. יש מפרשים שר"א מוסיף על תנא קמא חמץ נוקשה על ידי תערובת,
 שאילו תנא קמא לא מנה אלא חמץ נוקשה כשהוא בעין (עפ"י ר"ה ור"ן. וע' גם בב"ח על התוס').

א. להלן בסוגיא (מג). מבואר שצריך ריבויים לנוקשה ולתערובת. ולא התפרש מנין לר"א לרבות נוקשה בתערובת. וי"ל שמרבה מ'כל' נוקשה וכן מרבה תערובת דגן גמור, ששקולים הם. ושוב מחייב מסברא על הצטרפות שניהם]. או סובר ר"א שחמץ נוקשה הריהו חמץ גמור מסברא, אלא שנתמעט מכרת מ'כי כל אכל חמץ ונכרתה' (ע' בבעה"מ ובפנ"י).

ב. קיימא לן כתנא קמא שנוקשה ע"י תערובת אין מוזהרים עליו, ומכל מקום אכילתו אסורה מדרבנן. ויש אומרים שאסור מהתורה כדן 'חצי שיעור' (עפ"י חו"א קטז, י). ואם אין בו ששים מותר לאכלו בפסח לדעת הרבה אחרונים אפילו נתערב בפסח (ע' מג"א תמו סק"ה; משנ"ב תמב סק"ט).

ויש אפשרות אחרת לומר שתכשיטי הנשים אינם חמץ נוקשה אלא חמץ גמור על ידי תערובת, ומוסיף ר"א שאף על פי שאינם ראויים לאכילה – הרי אלו באזהרה (כן צדד הב"ח עפ"י תוס'). וגם בזה קיימא לן (שלחן ערוך תמב,א) שתערובת חמץ שאינה ראויה לאכילה, מותר להשהותה בפסח).

ויש מקום לפירוש נוסף: ר"א מוסיף חמץ נוקשה שאינו ראוי לאכילה, שלא כמיני חמץ נוקשה דתנא קמא שהם ראויים לאכילה אלא שאין חימוצם חימוץ גמור. כן ניתן לפרש בדעת רש"י (מג. ד"ה מאן). וע' גם בדברי האגרות-משה המובאים בסמוך.

ולהלכה חמץ נוקשה שאינו ראוי לאכילה אין חייבים על אכילתו (ע' חו"א קכד, לדף כד:). ואפשר שאף ר"א לא נחלק כשנפסל ממש מאכילת אדם, אלא כשהוא מאוס.

ויש אומרים שר"א לא בא להוסיף הלכה אלא לגלות ולהזהיר שיש בתכשיטי הנשים חמץ שצריך להעבירו בפסח (עפ"י הראב"ד).

וי"א שבא ר"א לאסור אף בלא מים, משום גזירה (עפ"י פיה"מ לרמב"ם).

(ע"ב) 'בתחלה כשהיו מביאין נסכים מיהודה לא היה יינם של יהודה מחמץ עד שנותנין לתוכן

שעורין. ומכל מקום שנינו (בשקלים פ"ד) שהיו מתנים עם המספקים נסכים למקדש שאם החמיץ היין – החמיץ להם, הרי שהיו חוששים להחמזה. יש לומר מפני שאין סומכים על הנס מלכתחילה [כשם שהיו מתקנים כהן אחר ביום הכפורים אעפ"י שמעולם לא אירע קרי לכהן גדול ביוהכ"פ]. ועוד, שמה נפלו בו שעורים (עפ"י תוס' יום טוב ריש דמאי).

'המתמד ונתן מים במדה ומצא כדי מדתו – פטור, ורבי יהודה מחייב'. חומרא מדרבנן (עפ"י רשב"ם בבא בתרא צו).

צריך להבין מה טעם המתמד פטור לתנא קמא, והלא אם עושים כן משמע שנתן טעם, ויהא חייב עכ"פ מדרבנן. והנה לענין שמרים כתב הרמב"ן (ב"ב צו) שאין חייבים להפריש מהם תרומות ומעשרות. וטעם הדבר מפני שאינם דומים לפירות הנאכלים אלא הריהם כפסולת שיש עצה להוציא ממנה משוהו. ויש לומר כמו כן לענין תמד. ויש לעיין בדבר (משיעורי הגרשו"א).

יְקוּלֵן שֶׁל סוּפְרִים וכו'. הכא תרגומא פרורא דאושפכי... דסופרים נמי מדבקין בהו ניירותיהן. ולא אמרו שחייב לבערו אלא כאשר הדבק קיים בעין, אבל לאחר שנעשה מלאכתו כבר נפסל מלאכול לכלב ואינו חייב לבער. 'הלכך הדבק הזה שנתנין בו קמח ומכסים בו הספרים, כל שיתיבש לאחר שנדבק – מותר לשהותו, שכבר נפסל מלאכול לכלב, אבל בעודו לח ראוי הוא ואסור לשהותו' (מהר"ם חלאה ועוד).

זוה טיפולן של בנות עשירים שמשירות אותו לבנות עניים. וזה פירוש 'סופרים', מלמדי תינוקות שהם עניים (כפרש"י). ויש לבאר מדוע תלאם בבנות הסופרים ולא בבנות העשירים? ופירש בעל המאור שאצל בנות העשירים טיפולן הוא חמץ נוקשה ע"י תערובת, אבל מה שמשירות לבנות העניים חוזרות ונותנות בו סולת מרובה [מפני ששאר הטיפולים יקרים], והריהו חמץ נוקשה בעינו. [ובזה אסר תנא קמא. ורבי אליעזר מוסיף אף נוקשה על ידי תערובת כנ"ל].

ובדעת התוס' אין במשמע לפרש כן. וצריך לומר בדעתם לאידך גיסא, שטיפולם של בנות עשירים רובו סולת וחמץ גמור הוא, ומה שמשירות לבנות הסופרים, מכניסים בו סיד – וזהו חמץ שאינו גמור. [ורבי אליעזר מוסיף אפילו בפנים של מטה שמאוס יותר, כלומר אעפ"י שמכניסה בו יותר סיד] (משיעורי הגרשו"א – עפ"י מהרש"א).

'תנא רבי חייא ארבעה מיני מדינה ושלשה מיני אומנות'. כן דרכו של רבי חייא כמה פעמים בברייתות, לסכם ההלכות ולמנותן לסימן, כמו כאן ולהלן מו: לוקין שתיים על אכילתו ושלש על בישולו; ב"ק ד: תני רבי חייא עשרים וארבעה אבות נויקין; במכות כב. 'תני ר' חייא לוקה שתיים על אכילתו ושלש על בשולו'.

*

'ואלו עוברין בפסח, כותח הבבלי ושכר המדי וחומץ האדומי וזיתום המצרי... ארבעה מיני מדינה' –

ארבע מלכויות אלו יעברו מן העולם בפסח, כפי שאנו אומרים בפיוט לפרשת החדש 'ארבע מלכויות נדוש נא' (עפ"י שם משמואל פר' צו).

– בכח העבודה הקדושה בלילה הזה, לעורר רחמים להעביר ארבע גלויות אלו, ולהצמיח לנו ישועה בקרוב (עפ"י תפארת שלמה, שבת הגדול).

ע"ע תולדות יעקב יוסף (בלק, 'בש"ס דסנהדרין') רמז 'זומן של צבעים'.